

HÜRRIYET GAZETESİ'NDE (1868-1870) OSMANLI DEVLETİ'NİN TEMEL MESELELERİ

Dr. Murat TURNA*

Öz: Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın müşterek çıkardıkları Hürriyet Gazetesi, edebiyat ve basın tarihi, fikir hareketleri ve sosyal tarih araştırmaları bakımından önem arz eder. Gazetede yer alan hürriyet, adalet, meclis, vergilendirme, eğitim, bürokrasi gibi kavram ve konular; Türk modernleşmesinin temel taşlarını oluşturur. Hürriyet, 1868 – 1870 yılları arasında, nispeten kısa bir süre zarfında varlığını sürdürür. Buna rağmen toplam 100 sayı çıkmış olan gazetenin, Osmanlı'nın temel sorunlarına iyice odaklandığı görülür. Bilhassa Abdülaziz devrini özetler mahiyettedir.

Büyük bir devletin yıkılışının arifesini anlatan makaleleri, haberleri ve yorumları ile Hürriyet'in, bugünün sosyal bilimcileri için zengin bir veri havzası içerdiği tartışılmazdır. Bu çalışmada, gazetenin ele aldığı temel meselelerin ve sorunlara önerdiği çözüm tekliflerinin neler olduğu açıklanacak; bahsedilenlerin günümüz için taşıdığı öneme dikkat çekilecektir. Edebiyat biliminin bir işlevinin de toplumu aydınlatmak olduğu düşünüldüğünde, 154 yıl öncesinin aktüelini, tecrübelerini hatırlatmanın, insanımıza bilinç ve ufuk kazandırmak bakımlarından faydalı olacağı öngörülebilir. Makale, bu amaca hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: hürriyet, edebiyat, basın, Yeni Osmanlılar, sosyal sorunlar.

BASIC ISSUES OF THE OTTOMAN EMPIRE IN HÜRRIYET NEWSPAPER (1868-1870)

Abstract: Hürriyet Newspaper, published jointly by Namık Kemal and Ziya Pasha, is important in terms of literature and press history, intellectual movements and social history research. Concepts and issues in the newspaper such as freedom, justice, parliament, taxation, education, bureaucracy; it forms the cornerstones of Turkish modernization. Hürriyet existed for a relatively short period of time between 1868 and 1870. Despite this, it is seen that the newspaper, which has a total of 100 issues, focuses on the basic problems of the Ottoman Empire. In particular, it summarizes the period of Abdulaziz.

It is indisputable that Hürriyet contains a rich data base for today's social scientists with its articles, news and comments describing the eve of the collapse of a great state. In this study, it will be explained what the main issues that the newspaper deals with and the solution proposals it offers to the problems; attention will be drawn to the importance of the aforementioned for today. Considering that one of the functions of the science of literature is to enlighten the society, it can be predicted that reminding the current events and experiences of 154 years ago will be

ORCID ID : 0000-0002-1413-6246.

DOI : 10.31126/akrajournal.1224103

Geliş tarihi : 25 Aralık 2022 / Kabul tarihi: 03. Ocak 2023

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

beneficial in terms of bringing awareness and horizons to our people. The article serves this purpose.

Key Words: hürriyet, literature, press, New Ottoman, social problems.

1. Giriş

Hürriyet, konjonktürel bir gazete olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, muhalif duruşunun yanında, yapıcı yaklaşımları da olan bir siyasi ve kültürel mahfildir. Osmanlı'nın devlet ve toplum olarak kanayan yaralarına parmak basar. Sorunlardan çıkış yolları gösterir. Dağılışın eşiğinde olan yapıyı bir arada tutmak ya da vaziyete tedbir almak için somut teklifler sunar. Gazetede çıkan yazılar, onları kaleme alanların zihin evrenini açıklar. Burada dile getirilenler, pek çok açıdan değerlendirilebilir. Yazarların yahut sanatçıların düşünce dünyalarının anlaşılması ve siyasi baskı odaklarının kavranması cepheleriyle Hürriyet'teki yazılar oldukça aydınlatıcıdır. Literatüre giren kavramları, aydınımızdaki fikrî gelişimi vermesi itibarıyla da bu süreli yayın, asli kaynaklarımızdan biridir. İlk elden bilgi sunan edebî ve tarihî vesikadır. Hürriyet'teki yazılar, çöken bir devletin panoramasını hafta hafta sunar. Gazetede yer alan, temel meselelere dair yaklaşım ve yorumların, günümüze de ışık tutacak yanlar içerdiği belirtilmelidir. Tüm bu ehemmiyeti dolayısıyla öncelikle gazete üzerinde durulacak; sonra, Hürriyet'teki tespit, yorum, fikir, kavram ve teklifler irdelecektir.

Süreli yayınlar, edebî ve kültürel hafızanın ırmakları hükmündedir. Nite-likli bir kültürel vasata erişilmesi için bilhassa geçmişte kalmış yayınların alana eklenip, etüt edilmesi gerekir. Hürriyet gazetesi akademik biçimde İhsan Sungu, A. H. Tanpınar ve Kaya Bilgegil'in çalışmalarına konu olmuş; fakat 100 sayılık periyodik, eksiksiz bir transkripsiyon hâlinde ancak 2000 sonrasında edebiyatımıza kazandırılmıştır.¹ Gazete çevresinde yapılan çalışma-

1. Daha önceleri ise Kâzım Yetiş, Namık Kemal'in Hürriyet'te yer alan edebiyat konulu yazılarına odaklanmış; ardından Birol Emil danışmanlığında Adnan Akgün, doktora çalışması olarak, gazetenin sistematik tahlilini yapmıştır. Sonrasında, Önder Göçgün danışmanlığında hazırlanan bir yüksek lisans tezinde, Namık Kemal'in mezkûr gazetede makaleleri tespit ve transkript edilmiştir. Yine bu doğrultuda, Mustafa Tarhan Yılmaz'ın Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi başlıklı kitabına rastlıyoruz. Bunlar gazeteye yönelik çalışmalar olsa da koleksiyonun tam transkriptini içermez. Gazetenin 1-50 ve 50-100 şeklinde bölümlendirilmesi yoluyla yüksek lisans tezi konusu olarak verilmesi ve Hürriyet'teki tüm yazıların iki farklı tez vasıtasıyla günümüz alfabesine çevrilmesi, 2018 yılını bulur. 2019'da ise gazete, yekpare biçimde, Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan, Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi-Eksiksiz Tüm Koleksiyon adıyla iki cilt hâlinde basılır. Transkriptini Alp Eren Topal'ın yaptığı bu çalışma bizim de kaynağımızdır. Her ne kadar transkript bir metin olsa da dili, yoğunluğu ve hacmi nedeniyle böyle bir külliyatı okuma, tasnif ve inceleme safhalarının ciddi bir mesai gerektirdiği açıktır. Tabiatıyla gazetede her haber ya da tekil yorumun üzerinde durulması, araştırmamızın kapsamını aşar. Bu nedenle, makale sınırlılığında, konu başlıklarında kısıtlamaya gittiğimizi

lardan, Adnan Akgün'ün ortaya koyduğu incelemenin kayda değer olduğu belirtilmelidir.

Hürriyet Gazetesi haftalık bir periyodiktir. Dört ya da sekiz sayfalık nüshalar hâlinde çıkmıştır. Yayın hayatı Londra'da başlamış ve Cenevre'de sona ermiştir. O dönem Avrupa'da basılanlar arasında, yayın hayatı en uzun süren muhalif gazetedir. Jön Türklerin yurtta ve dışarıda boy gösterip kamuoyu edinmesinde hayati bir enstrüman olmuştur. Haberdan ziyade yorumun ağır bastığı Hürriyet'in genel karakteristiği, "fikir gazetesi" ibaresiyle özetlenebilir. Her ne kadar siyasi cephesiyle konu olsa da Ziya Paşa'nın bazı edebî eserlerinin burada tefrikası ve genel anlamda Türk nesrine olan katkısı, Hürriyet'i, salt basın organı olmanın ötesine taşır.²

Hürriyet, muhalif yayın politikası gerekçesiyle Babıali tarafından sakıncalı bulunduğundan, ona ulaşmak zorlaştırılmıştır. Namık Kemal, gazeteye ulaşmak isteyenlerin kimliklerini beyan etmediklerini, araçlar vasıtasıyla gazeteyi temin edebildiğini vurgular ki bu da korku ve sindirmenin hangi düzeyde olduğunu anlatır (Hürriyet Gazetesi I: 99).³ Yine Hürriyet'i okuyanların jurnalendiği, gazete nüshalarının Zaptiye Müşirliği'ne satıldığı; hatta nüshaların

belirtmek zarurettir. Ele alınanlar, bahsedilme sıklığına göre tespit ve tasnif edilmiş, üzerinde en çok yazılmış meseleler araştırmamızda öne çıkarılmış; tali konu ve hususların önemli görülmesine ise uygun bulunan ilgili yerlerde değinilmiştir. Yukarıda bahsedilen çalışmalar sırasıyla şunlardır:

Kâzım Yetiş: Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Adnan Akgün: Hürriyet Gazetesinin Sistematiği Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1990.

Ali Donbay: Nâmık Kemâl'in "Hürriyet" Gazetesindeki Makaleleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1992.

Mustafa Tarhan Yılmaz: Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

Emine Bayram: Hürriyet Gazetesinin 1-50 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2018.

Gülşen Yılmaz: Hürriyet Gazetesinin 51-100 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2018.

Vakıfbank Kültür Yayınları: Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2 / Eksiksiz Tüm Koleksiyon, İstanbul, 2019.)

2. Ziya Paşa'nın meşhur "Şiir ve İnşa" makalesi, gazetenin 11. sayısında çıkar. Yine "Rüya"sının da 68 ve 69. sayılarda çıktığını görürüz. Namık Kemal'in siyasi makaleleri ise yürüttüğü muhakeme, sergilediği üslup ve etkileyiciliği dolayısıyla Türk nesrinin gelişiminde göz önünde tutulmalıdır.

3. Kaynağımızın tam künyesi şöyledir: Vakıfbank Kültür Yayınları: Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi, s. 99 c. 2, İstanbul, 2019. Makalenin devamında, aynı kaynağa yapılan atıflar için Hürriyet Gazetesi anlamında "HG" harfleri kullanılacak ve yanına cilt numarası yazılacaktır.

yaktırıldığı kaydedilir. Hafiyeler, Hürriyet sayesinde para kazanmaktadır. Taşra valileri, gazetenin “men-i neşri” için vazifelendirilmiştir. Ecnebi postanelerine giden Hristiyan nüshaları hükümete teslim edilir (HG I: 320-322).

Okuma oranının düşük ve yazılı kaynakla gelen haberin yayılımının zayıf olduğu yerlerde, enformasyon sözel aktarıma tabiidir. Bu tip toplumları yöneten mutlakiyetçi rejimler içinse, enformasyonun kontrolü ve baskı altında tutulması önem arz eder (Kırlı 2011: 616). Halk arasındaki söylentileri kontrole yönelen 19. asır siyasi pratiğinin Hürriyet için de geçerli olduğunu, gazetenin ilgili nüshalarından kolayca tespit etmek mümkündür. Tüm bu tahakküme rağmen Hürriyet, Yeni Osmanlılar için çok verimli iletişim ağı ve belirli yanlarıyla Babıali’ye nispeten avantajlı bir politik alan sağlamıştır.

Mamafih gazetenin yayın politikası, kendisini finanse edenlerin arzu ettiği yöndedir. Önce Fazıl Paşa’nın, sonra İsmail Paşa’nın desteğinin yayın politikasında değişikliğe yol açtığı, gazetede genel söylemden çıkartılabilir. Hürriyet, geçerli durum ne ise ona göre hareket eden pragmatist bir çizgi tutturmuştur. Buna verilecek en somut örneklerden bir diğeri ise gazetede, İngilizler hakkında çıkan yazı ve yorumlardır.

Yayın hayatının başladığı 1868’de İngilizlere sıcak, sempatik yaklaşımlar içinde olan gazete, sona doğru, onları kıyasıya eleştirir. Bariz bir tavır farklılığı söz konusudur. Başlarda, İngiliz yönetiminin sunduğu elverişli imkânlardan faydalanmasına rağmen, sonradan o topraklarda kendisine yaşama hakkı tanımayışı neticesinde, Hürriyet, birdenbire İngiliz devletini ve hatta İngiliz milletini kendisine hasım belleyiverir.

İngilizlere karşı sergilenen sert tavır, Hürriyet açısından tamir edilemez bir kırılmanın sonucudur. Önceleri İngilizler, Hürriyet’te hep olumlu yönleri ile itibarlı kılınmışlar ve hataları da görmezden gelinmiştir. Mesela 1868 tarihli Hürriyet’te, İngiltere’nin Hindistan’da bulunan bir komutanından gelen bir mektuptan söz edilir. Bu mektup Liberte’de yayımlanmıştır. Mektupta ehl-i İslamın hâl-i pür melâlinden dem vurulur. Namık Kemal de mektupta anlatılanların doğruluğundan bahisle, ehl-i İslamın ve Osmanlı’nın vaziyetinden hayıflanır. Hâlbuki burada anlatılanlar kadar, reel-politik durum da mühimdir; çünkü bunları dile getiren komutan, İngiltere’nin Hindistan’ı işgaliyle memurdur. İngilizler bu esnada, Hindistan’da sömürge devleti kurma peşindedirler. Genel manzarayı, komutanın amacını görmeyip, mektuptaki tasvire odaklanması, üzerinde durulacak bir husustur. İngilizlere dair tek kelime edilmeyişi kayda değerdir. Elbette o sırada Hürriyet’in Londra’da yayınlanıyor oluşu ve Yeni Osmanlıların da Avrupa’da ikamet etmeleri, bu durumu anlaşılır kılmaktadır. Daha özel bir sebep olaraksa, Namık Kemal’in İngiliz politikaları ile hayatında hiç ters düşmemiş olması zikredilebilir. Nitekim Namık Kemal, mektuplarında İngiltere’nin siyasetini önemsedini açıkça belirtir ve “dünyanın

denizlerine hâkim, küre-i zeminin sülüs servetine malik bir devlet ile uğraşmaz.” der (TTK IV 2013:216). Yıkılış arifesindeki bir devletin aydını olarak çaresizce onların üstünlüklerini kabullenmiştir. “O yüzden Osmanlı’nın İngiltere ile kordiplomasiye önem vermesi taraftarıdır. Zamanında bunu Mustafa Reşit Paşa’nın ustalıklı yaptığını düşünür.” (Turna 2020: 67). Fikirleri çerçevesinde, Hürriyet’te yazdığı müddetçe, İngilizlerin aleyhinde bir tutum sergilemediğine şahit oluruz.

2. Hürriyet’te Ele Alınan Başlıca Meseleler

2.1. Devlet Yönetimi

Hürriyet’in en eleştirel yaklaştığı mesele, devlet idaresindeki aksaklıklardır. Bunu da iki başlık altında irdelemek gerekir. İlki, doğrudan rejim manasına gelen yöneticilerdir. İkincisi ise devlet mekanizmasındaki yapısal sorunlardır.

Yöneticilerin doğrudan rejimi temsili, Osmanlı’nın mutlakiyetçi düzeninden kaynaklanır. Padişah, sadrazam ve nazırlar, yukarıdan aşağıya inen buyruklarla koskoca bir imparatorluğu yönetir. 19. yüzyıl ise artık yeni kavramların tartışıldığı ve statükoya dayalı yönetimlerin sorgulandığı bir dönemdir.

Hürriyet, meşruti bir rejimi savunur; ifade özgürlüğünün ve hak arayışının makul karşılandığı bir siyasi ortam tasavvurunu sunar. Meşruti monarşilerde, otorite figürü olan hükümdar yok sayılmaz. Gazetede yönetimle ilgili yazılarda da padişaha yönelik eleştirilere pek rastlanılmaz. Hatta 80. sayıda, gazetenin, Abdülaziz’i eleştiren bir mektuptaki tüm ithamlardan, padişahı nasıl masun kılma çabası içinde olduğunu okuruz. Yokluk zamanında Beylerbeyi ve Çırağan saraylarını ve nice köşkleri yaptıran padişahı “min-cihet mazur” bulmaları, harem-i hümayundaki uygunsuzlukları geçiştirmeleri; Abdülaziz’in, selefi olan Abdülmecit devrindeki borcu kapatamayıp, mevcut borcu dört katına kadar çıkarmış olmasını kusur addetmeyişleri, padişaha dönük açık bir muhalefet içinde olmadıklarına kanıttır. Hürriyet’in devlet yönetimine dair eleştirilerinde hedefi bellidir. En çok Âli Paşa olumsuzluklardan suçlu bulunur. Fuat Paşa ve diğer üst bürokratlar da eleştirilerden payını alan kişilerdir.

Âli Paşa’ya getirilen eleştirilerin Namık Kemal ve Ziya Bey’in şahsi hukuyla ilgisi olduğu gibi kötü sonuçlanan siyasi gelişmeler ve ekonomik gidişatla da ilgisi vardır. Gazeteye göre, vükelanın kendisini alternatifsiz gösterme stratejisi, padişah üzerinde etkili olmuştur. Saray, mevcut kadro dışında göreve münasip kimse bulamaz. Çaresizdir. Saraya giden bilgi akışı neredeyse kesilmiştir ve takdim edilen bilgiler de manipülasyon içerir. Namık Kemal’in yorumuyla, padişah birdir; berikiler hükmüne ortaktır lakin unvanına olamamışlardır; hâlâ isimleri vükeladır. Âli Paşa’ya gelince, Ziya Bey, onun değil sadaret, değil padişahlık, “mertebe-i ulûhiyeti” dahi kendine az bulan bir kibir abidesi olduğuna kanidir (HG I: 474).

80. sayıda tüm suçlamalardan beraat ettirdiği padişaha mukabil, 81, 82 ve 83. sayılarda derhal Âli Paşa'ya yüklenen Hürriyet, padişah ve Babıali ayrımına itinalıdır. Babıali ise Âli Paşa'nın vücudundan ibarettir. Terfi ve atamalar, azil ve hapis kararları görünüşte ilgili merciden veriliyor gibi olsa da hükümler onun dairesinden çıkar. Paşa'nın makam ve servet hırsı ise kötü yönetimin başlıca sebeplerindedir. Sırbistan, Girit, Şam, Mısır vakalarında zaaflarından dolayı hatalı kararlar verdiği düşünülür.

Onun "edeptsizler güruhundan ma'dud" biri olduğu; Fuad Paşa ile ikisinin döneminde, dinin ve sosyal hayatın zarar gördüğü anlatılır. Hürriyet bu konuda ağır, sert eleştiriler dile getirir. Eleştirilerini, Paşaların aile namuslarına dek vurdurur. Tüm İstanbul'u kendi aileleri gibi yaptıklarını; öyle ki artık haysiyetli kimselerin kınanıp, dürüstlerin zulüm gördüğünü öne sürer. Aşağıdaki cümleler, Namık Kemal ve Ziya Bey'in yönetime karşı olan haşin üslubuna ve Hürriyet'i, nasıl bir kıyıcı bir silah olarak kullandığına misaldir:

"Bu zatların familyalarından görülen emsal üzerine ekser rical-i devlet familyalarından İslamiyet'e mahsus olan ırz ve edeb ve namus ve haya ref'olundu... Beyoğlu mağazalarında ve sarrafhanelerinde çırıl çıplak fistanlarla kol kola frenklerle dans etmek ve Fransızca bonjour monsieur, merci gibi birkaç kelime ile nezaket satmak hüsn-i terbiyeden, velhâsıl rospilik ve sehâkalık dediğimiz rezail ile ittisâf zarafet-i nisvâniyeden ma'dud oldu. İşte bu alafranga âdetler bu zatların familyalarından tevâbiât ve mensubâtlarına ve tevâbi-i tevâbiat ve helümme-cerrâ efrâd-ı ehâda kadar sirayet edip, şimdi İstanbul'da ırzlı ve edepli familya ma'yup hükmünde kaldı. Sayelerinde umum milletin bozulan bu ahlakına terbiye-i zamane ismini vermekle iftihar gösteriyorlar." (HG I: 472-473).

Hürriyet'in ilerleyen sayılarında, Âli Paşa'ya yapılan hücumların dozu artar. Bilhassa Ziya Bey'in, ona olan şahsi kininden gözü o denli kararır ki "ah-tapot gibi dört eli sekiz ayağıyla bu devletin cisminde yapışıp onun kanını emmekte" olduğunu söylediği Paşa'nın, Mısır askerinin yardımıyla sadareten uzaklaştırılmasını dahi teklif eder. Hidiv vesilesiyle kalkışılacak bu işin ne denli riskli olduğunun farkındadır. "Tefrika-i kuvve-i İslamiye"nin doğabileceğini müdriktir ancak nefretinin kendisini, devleti daha büyük çalkantılara sürükleyecek planlardan alıkoyamadığı görülür. Şahsiyatın reel-politiğin önüne geçmesi, dönemin siyasi atmosferi hakkında bilgi verir.

86. sayı, Âli Paşa'ya tahammülü en güç sözlerin sarf edildiği, hırçınlığın had safhaya vardırıldığı bir sayı olarak dikkat çeker:

"Paşa hazretleri, sen bu devlete sadık mısın hain misin?.. Zira hâl meydandadır. Öyle ise bu şeylere ıslahat denir mi? Yok 'Biz bunları Avrupa'da olduğu surette yapacak olsak bizim usul-i milliyemize

dokunur. Bilâhare mazarratı görüüyor. Bin yandan da Avrupalı ıslahat diye sıkıştırıyor. Biz de onların gözünü boyamak için böyle biraz şeyler yaptık. Yoksa onların noksanını biz de biliriz.’ der isen, biz yine sual ederiz ki Paşa sen hokkabaz mısın karagözcü müsün yoksa otuz altı milyon nüfusun zimâm-ı saadet ve nikbetini yedd-i istiklale almış bir sadrazam mısın? Eğer hokkabaz veya karagözcü isen o makamda işin ne? Değilsen bu oyuncaklar bu göz bağlamak tarzında üç gün sonra hakikati meydana çıkacak fırladıklarla vakit geçirmek ve bu sırada o kadar milyon nüfusun ve altı yüz yıllık bir devlet-i İslamiye’nin istikbalini tehlikeye koymak muvafık-ı sadakat midir? ‘Ama ben ne yapayım; elimden bu kadar gelir. Benden iyisini yapacak kimse de yok’ diyecek olursan bu söz iddia ettiğin sadakatin hilâfını ispat eder. Zira sen hakikate sadık olaydın, hamiyet ve namusun da olmak iktiza ederdi. Çünkü bu kadar halkın çektiği ıstırap ve belayı görüyor ve ettiği bedduaları dahi kulağınla işitiyorsun... Eğer sende zerre kadar hamiyet olsaydı ağrâz-ı nefsanieniyeni terviç zımında Mısır meselesini bu dereceye getirip Devlet-i Aliyye’yi muhataraya sokmazdın ve hazine-i maliyeyi istikrazat ile şu hâl-i iflasa getirmezdin.

Yoksa ‘Tek ben makam-ı sadarete bulunayım, devletin, milletin hukuku pâymâl olmuş ne vazifem..! Tek Padişahın dünyadan haberi olmasın ve benden başka cihanda kimse olmadığına kanıp otursun; herkes lanet edermiş ne umurum..! ...bundan namus-ı hilafete birçok zararlar gelmiş, yahut hazine iflasa çıkmış, ahali yanmış, memalik batmış ne felanına...’ demek ile bir yandan dava-i sadakatte bulunmak aynıyle kadir gecesinde cünübün Ayasofya Camii’ne gidip de top kandil altında hazır beklemeye benzer. Vakıta bu yalan dolanlar ile bir müddet Padişahı oyalar, Avrupa’ya da aldatır ve... bir çok yalanlar da söyletebilirsin. Lakin milletin erbab-ı hamiyetini bir zamanda aldatamazsın. Zira onlar senin ne hokkabaz olduğunu bilirler ve uzaktan seyrine bakıp zevkini çıkarırlar ve bir gün gelir belki postunu da...” (HG II: 343-344).

Son cümledeki tehdidin ardından üç hafta geçtikten sonra Hürriyet, kalan sayılarını Cenevre’de yayımlamak zorunda kalır. Son on iki sayı İsviçre’de çıkar. Paşa’ya açıktan “defol” diyen Ziya Bey gayet öfkelidir. Fuad Paşa’nın ölümüyle tek kalmasının Âli Paşa’ya tamamen yönetimin merkezine dönüştürmesinden memnun değildir.

Hürriyet, son iki sayısına kadar, devletin yaşadığı hezimetlerden genellikle sadareti ve hariciye nezaretini sorumlu tutar. Zaten bu iki makam, münavebeli biçimde Âli ve Fuad Paşalar tarafından yönetilmektedir. Padişahın itham ve isnatlardan uzak tutulmasına ise hep dikkat edilmiştir. Onun Babıali ile mücadele ettiği, aslında iyi bir kimse olduğu fakat çevresinin kötülerden oluştuğu

tezi işlenir. Bununla beraber 99. sayıda bir tavır değişikliği bahis mevzudur. Bu sayıda yer alan ve cumhuriyet idaresi ile monarşinin farklarının açıklandığı makalede, padişahın olanlar karşısında pasif kaldığına dair gizli bir tepki sezilir.

Son sayıda geçen “Bir memleketin sahip-i hakikisi ahalidir.” hükmünün peşi sıra gelen ifadelerin, zımnen padişahla da ilgisi bulunur. Peygamberin dahi saltanat davasında bulunmadığının altının çizilmesi mühimdir. Emaret ve saltanat ahashınca da istenmemiştir. Bu cümleleri sadece Âli Paşa ile ilgili kılmak, yetersiz kalacaktır; zira gazete burada, iki yıllık serüveni boyunca ısrarla vurguladığı temel görüşünü, içinde padişahın da sayıldığı yönetim yapısının değiştirilmesi niyetiyle tekrarlar. “*Şeriat-ı İslamiye’de saltanat-ı müstakille-i şahsiye yoktur; meşru olan hükümet intihâb-ı cumhur ve meşveret-i milliye üzerine mebni olan idaredir.*” cümlesi, bu bağlamda anahtar işlevindedir (HG II: 431).

Hürriyet’in 100. sayısı, tek başına dahi özel bir kıymet arz eder. Yönetime yükselen itirazlar, hazin bir ruh hâleti eşliğinde dile getirilir. Bunda, gazetenin kapanacak olmasının duygusallığı da yatar. Mamafih vaziyet ve koşullar çetindir. Yıkımın nasıl geleceğini hissetmiş bir aydının endişelerini bu satırlarda okuyanlar, sunulan görüşlerin ne denli isabetli olduğunu saptayabilir. Bozgunun yaklaştığını anlayan ve çözüm için çırpınan bir kalemin son paragraflarındaki “Ey bu hâl niçin olsun, ne mani var ki henüz zaman ve imkan müsait iken kendimizi toplamayalım?” serzenişi, çöküşü önleme çabasındaki sebatı anlatır.

Gazete yönetimine göre, duraklamanın sebebi, askerî gerilemedir. İslahatlar fayda vermemiştir. Yaşadıkları dönemi, yeniçeriliğin kaldırılmasından önceki perişanlığa benzetirler. O zamanlar askerî intizamsızlık vardır; şimdi ise idarenin intizamsızlığı söz konusudur. O yüzden, tıpkı Sultan Mahmut’un yeniçeriliği mezara gömmesi gibi, baskıcı hükümeti de öylece gömmeli ve nasıl yeni ordu tertip edildiyse, öylece yeni hükümet tarzı ortaya konmalıdır.

Basın özgürlüğünü kısıtlayan 1867’deki Kararname-i Âli’nin ardından, 1869’daki yetki pratiğini tanzim eden Dâhiliye Kararnamesi ile ister istemez basın yine baskı altına alınmaya çalışılır. Tam bu zamana denk gelen nüshalarında Hürriyet’in, hafiyelerden müşirliğe, kontrol mekanizmasını konu edindiği gözlemlenir. Kusurlarının görünmesini istemeyenler, bunun gazete yoluyla duyulmasını da istemez. Namık Kemal ve Ziya Bey’in itirazları, reddedilebilecek türden değildir. “*Efkâr-ı hürriyet memurun kesretiyle kırılmaz, zulüm ile mahvolmaz. İnsanlar dövüşür ve ölür, kanlar dökülür, ama hakikati ortadan kaldırmak bir vakit kâbil değildir.*” diye yazan gazetenin, fikirleri ve kararlılığı su götürmeyecek cinstendir (HG I: 572).

Yoğun baskının, devlet mekanizmasını yıprattığı kanaatini paylaşan gazete yazarları, Osmanlı'nın artık hasta bir adam olduğunu kabullenirler. Teşhis ve teessürlerini şöyle dile getirirler:

“Hastalığının hakikati killet-i ricâl, killet-i mal, killet-i asker, killet-i esbab velhasıl killet killet killet, her şeyde killet! Onun menşei ise istibdat-ı hükümettir.” (HG I: 304).

Kanun meselesi, Hürriyet'in üstünde durduğu bir konudur. Gazetede, kanunları tecrübesiz memurların yaptığı kaydedilir. Yazılan kanunun bir de coğrafi pratiğinin düşünülmesi gerektiği savunulur; zira Rodos için geçerli olan hükümler Kars'a uygun düşmeyebilir. Ziya Bey, kanun bahsinde atak yazılar kaleme alır. Fransızlardan alınan kanunların köken olarak Endülüslere dek gittiğini yazar. Batı'nın, İslam kültürü ve hukukundan faydalandığı görüşündedir. Bizdeki hukukla Avrupa hukuku kıyaslanır. Ulaştığı nokta bakımından Avrupa hukukunun bizden üstün olduğu sonucuna varılır. Bozuk hukuk düzeni eleştirilir. Namık Kemal'e göre, Osmanlı'da tarafgirlik, kanuna galip gelir. Bu usul devam ettikçe, yapılan “ıslahat ve nizamât” nafi edildir (HG I: 316).

Adaletsizliğe dair gazetenin pek çok sayısında ihtarlar ve yorumlar vardır. İstanbul'dan gelen mektuplar vesilesiyle değil taşrada, payitahtta dahi esnafın, din görevlilerinin uğradığı haksızlıkların ayyuka çıktığı nakledilir. İnsanlar adaletsizlikten şikayetçidir. Hürriyet, Mustafa Reşit Paşa'nın haksız rütbe dağıtımından Âli Paşa'nın dönemine dek, yeri geldikçe, tecelli etmeyen adaletten örnekler sıralar. Adaletsizlik ve ilgisizlik, halkı Rusya, İran, Avusturya gibi ülkelere hicrete zorlamıştır. Adalet, hayatın tüm sahalarını etkilediğinden; ziraat, sanayi ve ticarete de olumsuz yansımaları olmuştur. Hırsızlık ve yağmacılık boy göstermiştir. Gazete, şark meselesi denen işin, birbirine bağlı bu olaylardan doğduğu kanaatindedir.

Adaletsizlik meselesinde Şerif Mardin (1998:23), gazetenin ileri sürdükle-rini teyit eden bir yorum yapar. Avrupalı diplomatların iç işlerine karışmadığı zamanlarda bile Osmanlı'nın halkın taleplerini göz ardı ettiğini ve kanuni şikayetlerinden haberdar olmadığını söyler.

Yapısal zaafllara eklenecek son iki konu ise askerlik ve kurumlardaki genel yetersizliktir. Gazetede, Tanzimat'ın askerlik meselesine bir düzen getirdiği söylenir. Uygulamada ise hatalar vardır. İzmir'den alınan asker Erzurum'a, Aydın'ınki Bosna'ya gönderilir. Doğu'dan alınan askerse ılıman iklime yollanır. Koşullar gözetilmeden yapılan askerî sevkîyatlar, hastalıkların sebebi olarak düşünülür. Giden asker beş yıl geri dönmez. Ayrıca orduda komutanlıklar hak edenlere verilmemektedir. “Hizmet-i Askeriye” makalesinde Kemal, yabancılardan da asker olabileceği fikrine destek verir. Islahat Fermanı'ndan sonra, gayrimüslimlerin askere alınacağı söylense de bu iş sözde kalmıştır.

Hürriyet'in askerlik konusunda, resmî düzenlemeden ziyade, kusurları giderecek pratiğe önem verdiği anlaşılır.

Gazetede yine Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, Maliye ve Maarif Nezaretleri gibi kurumsal yapıların tenkit edildiği görülür. Devlet mekanizması iyi işlememektedir. Kurumlarda nitelikli insan sayısı azdır. Makamlar, bilgi ve eğitimi kifayet etmeyenlere teslim edilmiştir. Kurumların yozlaşmasının mühim bir sebebi budur. Namık Kemal, İstanbul'u terk etmeden evvel, ilgili bürolardaki iş bilmezliği bizzat gözlemlendiğini nakleder:

“Tahrirat-ı hariciyeden çıkan evrak Türkçeye nakl için tercüme odasına geldikçe en adi mütercimler bile her satırında imla yanlışlığı bulurlardı. Hatta kalemin bugünkü reisi beş satır doğru bir mektup yazmağa muktedir değildir.” (HG I: 622).

Hürriyet, Avrupa'daki modern devlet yapılarının iyi gözlemlendiği izlenimini veren makalelerle doludur. Nitekim düzenli ordu, gelişmiş bir vergi toplama sistemi ve istikrarlı bir adli sistem Avrupalı devlet yapısının esaslarıdır (Migdal 2021: 55). Gazete de genellikle bahsi geçen esaslar etrafında yazar.

Burada özetlendiği üzere, devlet yönetimindeki genel durum, memnuniyet verici değildir. Karar alıcıların ve idari mekanizmalardaki kusurların faturasını halk ödemektedir. Önceden yalnızca diplomatik ödünler dahi muzaffer bir milletin psikolojisini değiştirebiliyorken, şimdi yaşananlar çok daha ağır sonuçlar doğurmaktadır. Koskoca eyaletler elden çıkmakta, sürekli olarak nüfus ve servet kaybedilmektedir. Avrupa'da dağınık parçalar, bir birlik oluşturmaya çabalarırken, Osmanlı dağılmakta, parçalara ayrılmaktadır. Hürriyet, bu sonuçların hangi sebeplerden kaynaklandığını anlamaya yarayan tenkit ve yorumlarıyla meselelere ışık tutar.

2. 2. İktisadi Düzen

Gazete, ilk sayılarından son sayılarına dek istikraz, bozuk mali sistem, geçim sorunu, ödenmeyen maaşlar konularını gündeme taşır.

Otuz sene öncesine kadar dış borcu bulunmayan bir devletin, gelinen noktada, gelirinin yarısını borç faizine verdiği kaydedilir. Borçsa bir türlü kapanmamaktadır. Hürriyet, mali tablo konusunda, inkârı zor kanıtlar ortaya koyar. Devlet kademelerinden bilgi aldığı kesindir. Üstelik yabancı devletlerin yetkili kanallarından da Osmanlı'nın mali vaziyetini teyit eder. Nitekim bilgilerin kalem kalem ayrıntılı dökümü ve onları sunarken, “maliye hazinesi kudemâ-yı memurinden bir zat cânibinden bu kere tarafımıza gönderilmiş olduğundan” ya da “İngiltere sefiri tarafından Hariciye Nazırı Lord Stanley cânibine gönderilen hülâsa defterinde şu rakam mücmel görünmüştü” tarzında ifadeler kullanış; kısacası, mali rakamları kumpanya şartnameleri, devlet pusulaları gibi evraklarla izahı, kayıtlarının kaynağı ve sağlamlığı hususunda tereddütleri izale

eder. Yine memleketin muhtelif köşelerinden aldığı mektuplar, bilhassa “İstanbul’dan tahrirat” başlığıyla mevki sahiplerini belirtip, vuku bulanları tarih ve detay vererek aktarması, gazetenin bu konuda somut bilgiyle hareket ettiği kanısını güçlendirir.

Faizle borçlanma; yani istikraz, Hürriyet’te, iktisat kapsamında en çok işlenen konudur. Dış borç açığının günden güne büyümesi, Osmanlı’yı iktisaden tüketmektedir. Kırım Harbi’ne kadar hiç borç almayan devlet, ilk kez bu esnada borçlanır. Düşmanını da mağlup etmesine rağmen Osmanlı’nın açtığı borçlanma yolunu bir daha kapatamayışı, Fransız diplomat Engelhardt’ın (1999: 469) dahi eleştirdiği bir mesele olmuştur. Dolayısıyla yabancı misyon şeflerinin bile tavrının belli olduğu bu konuda, Hürriyet’in sergilediği tutumun yadırganmaması gerekir. Gazete, istikrazı, en başından beri devleti yıpratana bir mesele olarak değerlendirir.

Hürriyet, istikrazı, herkesin anlayabileceği basitlikte anlatır. Örnek vererek, kabaca, üç milyon üç yüz bin kese gelirin olduğunu, gelirin bir buçuk milyondan fazlasının açık ve dış borç olduğunu yazar. Açık ve borç arttıkça, Babiali istikraza daha çok yönelir. Oysa gazeteye göre çözüm bu değildir. Devlet istikrazsız yaşayabilir. Düzenlemeler yapılmalıdır. Hâlbuki Babiali bu yola yanaşmaz. Her defasında daha ağır şartlarla borç alır. Gazete, bu gidişle her borcun ayrı bir borçlanmayla kapatılmasına gidildiğini ifade eder. Yük çoğalıp, borç ödenilmez olduğunda, gelirlerin idaresinin ecnebilere geçebileceğine dair uyarır. Böyle giderse, tüm ahalinin, Avrupa sermayedarlarının sağmalı olacağı benzetmesini yapar. İflas ise kaçınılmazdır (HG I: 523).

Gazetede sıkça dile getirilen bir husus da istikrazın devletçe başarı gibi takdimidir. Osmanlı, mali açıdan o kadar kötü bir duruma düşmüştür ki Batılılardan istikraz almayı başarabilenler taltif edilmektedir. Bu da iki yolladır. İlki, istikraza Batılıları razı eden kişiye, yönetimin değerli bir kimse imiş gibi muamele göstermesidir. İkincisi de istikrazda muvaffak olana, çoğu kez tanınan komisyon imtiyazıdır. Yüzde birle dört arasında değişebilen bu oranlar, alınan borcun büyüklüğüne nispetle kişiye muazzam bir servet kazandırabilmektedir. Osmanlı namına istikraz müzakeresini yönetenler, devlet için aldıkları borçtan nemalanmaktadır.

Namık Kemal maliye hazinesinin sene sene borç tablosunu çıkarır. Devletin “*borcunun miktarı varidatının yedi ve daha iyisi aranılırsa on misline ve verdiği faiz senevi iradının nısfına karibtir*” diyerek, girilen borç batağının büyüklüğüne dair herkesi ikaz eder (HG I: 281). Osmanlının borçlarını bir türlü ödeyemeyişi, çok geçmeden Düyûn-ı Umumiye’nin kuruluşuna sebep olacaktır. Nitekim bu bitmez tükenmez borçlar, Cumhuriyet Türkiye’sinin de meselesi olur. Dev borç yükünün son taksiti 1954’te ödenir. Borçlanmanın ancak

bir sırda kapatılabilmesi, dönem aydınlarının o günkü ihtarlarındaki isabeti kanıtlar.

23 Kasım 1868 tarihli sayıda, yine borç alınacağı öğrenildiği; oysa halkın istikraza razı olmadığı bu ve önceki sayıda belirtildiği beyan edilir. Gazete, borcu verecek olanlara hem mali açmazı hem de halkın hoşnutsuzluğunu açıklayarak, borcun geri ödenemeyeceğini açıkça bildirir. Hürriyet'in asıl altını çizdiği, borcun gerçek ödeyicisi olan halkın kendi iradesiyle borçlanmadığıdır. Esas tepki, sadrazama ve çevresinedir. "*Hülâsa-i kelâm, biz 'Devlet-i Aliyye istikraz etmeyince yaşayamaz' sözünü Fuad Paşa'dan ziyade Rusya hariciye nazırı Gorçakof'un ağzından işitmek istediğimizden*" ifadeleriyle yönetimin ihanet içinde olduğu ima edilir (HG I: 284).

İdaresizlik ve istikrazla bozulan ekonomik denge, geçim sorununa yol açar. 1860 sonrası Osmanlı maliyesi, Hürriyet'te oldukça çarpıcı şekilde resmedilir. Başta İstanbul'dan, sonra Girit gibi yerlerden gelen mektuplar vasıtasıyla halkın çektiği maddi sıkıntının ayyuka çıktığı anlatılır. İnsanlar öyle derin bir yoksulluk içindedir ki ona nispetle Yunan meselesinin bile ikinci derecede kaldığı söylenir. Herkesin derdi, o aylık maaşını temin ve ailesinin hayatı idame ettirmek olmuştur. Devletten maaş alanlar, diğer meslek erbabına göre avantajlıdır fakat onlar bile zaman zaman babalarından kalanı satmak zorundadır.

Maaşların zamanında ödenmeyişi, devlet vazifesinde olanları güç duruma düşürür. Alacak verecek meseleleri yüzünden maliye avlusunda nice kavgalar yaşandığı, kimilerinin maliye nazırının suratına karşı ileri geri konuşmaktan çekinmediği aktarılır. Namık Kemal, payitahtta dahi Eylül ayında Mart maaşlarının verildiğini, Girit gibi merkeze uzak ve muhataralı yerlerde ise iki senedir maaşlarını alamayan askerlerin olduğunu iddia eder. Söylediklerinden şüphe duyanlara, ilgili birliğin ve fırkanın adını verip, soruşturmalarını önerir.

Şehzadeler hariç saray memurlarının ve Enderun sınıfının bile maaşları düzenli ödenmemektedir. Gazete yazarları, bunu dinsizlerin yapacağı türden bir zulüm olarak nitelendirir. Hele vatan müdafaasındaki askerlerin aylığının verilmeyişi, ülkeyi her çeşit tehlikeye açık hâle getirir. Halkın parasızlıktan kıymetli emlağını yabancılara satmasının güvenlik sorunu meydana getireceğine, maliyenin büsbütün denetimsizleştiğine dikkat çekilir. Namık Kemal sert ifadelerle sorumluları eleştirir.

Ziya Bey de ondan geri kalmaz. Adres ve isim vererek açlığın ve adaletsizliğin din değiştirmeye sebep olduğu ilginç bir vakayı örnek verir. Cerrahpaşa Camii imamıyken sırf uğradığı zulüm ve yaşadığı sefaletten dolayı Protestanlığa geçen Abdi Efendi'nin ardından pek çok aciz ve fakir, maddi himaye göreceği vaadiyle din değiştirir. Müslümanların Protestan olmaya başlamasını, yüz karası bir durum olarak gören Ziya Bey, yine de mürtetleri suçlamaz ve yöneticileri kabahatli bulur:

“Demek ki hükümetin idare-i zalimânesi herifleri canlarından bezdirdi ve bela-i taayyüş canlarına tak etti. Onlar da ar ve namusu, dünya ve ahireti terk edip bu hali irtikâb ettiler. Şimdi şu herif ki zevcesiyle beraber terk-i din etmiş denilir, acaba böyle bir acz ü ihtiyaçta bulunmamış mıdır? Ve böyle bir cebr ve zaruret ve menfaat kasdına mebni sureten tebdil-i din edene vicdanen tahvil-i itikad etti denilebilir mi? Hey gidi fakr u zaruret hey... Fakr ateşten bir gömlektir ki ona dayanmak her merdin kârı değildir. Zaruret bir bela-i takat-fersâdır ki insana neler irtikâb ettirir.” (HG II: 185).

Gazetede, Osmanlı maliyesinin durumu devrin önde gelen ülkeleri ile kıyaslanır. İşlenmeyen madenlerin, toprakların ve yolların değerlendirilmesi, Osmanlı’yı Fransa’nın kuvvetine eriştirebilir görüşü paylaşılır. Bereketli arazilerine, ticarete uygun güzergahlarına rağmen Osmanlı coğrafyasının tüm gelirinin İngiliz Posta İdaresi’ne denk olması ayıplanır.

Hürriyet, yönetimin halk tarafından sorgulanmayışını satır aralarında tenkit eder. İnsanlar, baskı ve kötü muameleden korktuklarından sesini çıkarmaz. Ne var ki kötü ekonomi herkesin geçim sıkıntısı yaşamasına sebeptir. Gazete, idarecilerin başına buyruk oluşlarını tepkisizlikle izah eder. Sessiz kalmanın, Âli Paşa gibi yöneticileri tasarruflarında cesaretlendirdiğini ve nihayetinde onların da tebaayı söz dinleyecek köpekle bir tuttuğunu söyler. Gidişatın devamında yaşanacaklar hakkında gazete yanılmamıştır:

“Âli Paşa’nın kavlince ‘Türkistan’da millet yoktur, efkâr-ı milliye yoktur, avam denilen halk köpek gibidir; hoşt dersek gider, kuçu kuçu dersek gelir.’ Bunların içinden gözüünü açıp da hakikat-ı hâli görmeye başlayanlar olursa derhal bir rütbe ve memuriyetle daire-i töhmete sokulup ağzı kapatılır. Ve eğer yine ağzı kapanmazsa tahkir ve tezlil edilir. Ve bu dahi medar-ı ıslah olamazsa nefy olunur... Bu da birkaç sene sürer...Daha sonra ne olur..? Ne olacak devletin vâridatını takımıyla Avrupalılar zapt ederler, memâlikinin birçoğu elinden çıkar, kendi de mahvolur gider. Dünya yüzüne gelip giden eski devletler gibi bunun da ismi tarihlerde okunur. Ya bu millet bir gün olup uyanmaz mı ve şu ahvâle sebep olanları mesul tutmaz mı?” (HG II: 372-373).

Halkı aydınlatmaya, kamuoyu oluşturmaya uğraşan Hürriyet’in gerçekleşen tahmini ve sitem içeren seslenişi kayda değerdir.

2.3. Dış Politika

Hürriyet’in, Avrupa ile münasebet ekseninde şekillenen dış ilişkilere yönelik yazıları gayet realist bir karakter taşır. Bu yazılardaki en kararlı teşhis, Osmanlı Devleti’nin güçten düştüğüdür. Devlet, dış politikasını mevcut vaziyete göre tanzim etmelidir. O yüzden çıkan makalelerde Osmanlı’nın, Batı Avrupa’

nın desteğini alıp, ayakta kalması hedeflenir. Avrupa ise Türklere beyhude yere destek vermeyecektir. Gazete yazarlarının bu konuda zihni berraktır. Batılılar zaten hâlihazırda ticari emelleri dolayısıyla Osmanlı ile iyi anlaşmak zorundadır. Ayrıca kuzeyden ve doğudan Avrupa'ya gelebilecek asker tehlikeleri önlemesi açısından da Osmanlı doğal bir müttefikdir.

Hürriyet son sayılarına kadar İngiliz politikasına yakındır. Ruslar ise daimî bir dış tehdit addedilir. Fransa, örnek alınacak bir ülkedir. Gazetede en çok bu üç devletin adları geçer.

Dış politikadaki konumu ve güç kaybı itibarıyla devletin durumu naziktir. Namık Kemal, on sekiz sene önce hâlâ kuvvetini gösterebilen Osmanlı'nın artık acziyete sürüklendiğini dile getirir. Kendi politikaları aleyhinde konuşan İspanya elçisini kimseye sormadan sınırlarından dışarı atan Osmanlı, 1868'e gelindiğinde, Girit'te halkı tahrik suçunu işledikleri resmî evrakla sabitleşen konsolosları yurttan uzaklaştırmak şöyle dursun, onları “nişanlar ve murassa kutularla taltif ve tatyip” etmektedir. Yabancıların tepkisini çekmemek için yapılan bu işler, Hürriyet yazarları tarafından üzüntüyle karışık bir öfke içerisinde karşılanır. Bilhassa Girit'te egemenlik hakkının örselendiği kanaatindedirler. Rus memurların Girit'te seyyah, ressam, papaz kisvesiyle gezip olup bitenleri rapor ettikleri ve Rusların burada azınlıkları kışkırttığı haberleştirilir. Âli Paşa'nın basiretsiz davrandığı ve sonucun hezimet olacağı gazete sütunlarından duyurulur. “Girit'in asayışı iade olunmak şöyle dursun bütün bütün elden çıkması mukaddemâtı görülüyor” diyen Namık Kemal'in öngörüsü doğru çıkar (HG I: 307).

Girit'te ve tüm Balkanlar'da işleri karıştıranın Rusya olduğu, gazetenin dış politikadaki temel tezlerindedir. Yunan arbedesinde, Karadağ'daki keşmekeşte hep onun parmağı olduğu vurgulanır. Doğu'da yaşanacak herhangi bir isyan da yine Rusya'nın ekmeğine yağ sürecektir. Özellikle Namık Kemal'in makaleleri, Rus ideallerinin Osmanlı'nın bekası için tehdit olduğunun altını çizer. Namık Kemal zaten çocukluğundaki Kars ve Sofya tecrübesi dolayısıyla ve tarih bilgisi sayesinde Ruslara karşı sempati beslemez. Onların ezeli ve ebedi hasım olduğunda ısrarcıdır. Hürriyet'teki Rus aleyhtarlığı, Namık Kemal'in biçimlendirdiği yörüngeden çıkmamıştır.

Ruslara gücü yetmeyen ve genelde onlara karşı savaşları kaybeden Osmanlı'nın İngilizlere yaklaşmasının uygun olacağı görüşü, gazetenin farklı sayılarında dillendirilir. Bu noktada Hürriyet'in tutumu gözden geçirilmelidir. Gücünü yitirmiş bir devletin aydınlarının Rusya tehlikesine mukabil İngilizlerden medet umduğu ortadadır. Yukarıdan gelen tehlikeye karşılık ne ile ve nasıl geleceği bilinmeyen bir başka kuvvete tüm ümidin bağlanması ayrı bir politik risktir. Gazete yazarlarının “denize düşen yılanı sarılır” anlayışınca hareket ettiğini akla getiren bazı makaleler, o dönemin reel-politiğinin ne denli

stres yüklü olduğunu anlatır. Her tercih bilinmeyen risklerle doludur. Aydınlar çaresizce bir arayıştaadır.

Panoramik bakıldığında, Hürriyet'in ilk sayıları Girit ihtilaliyle, son sayıları ise Mısır meselesiyle ilgili dış politika makaleleri içerir. Her iki dış politika sorununda da Âli Paşa hedef tahtasına oturtulur. Mısır'ın Osmanlı'dan bağımsızlaşmasına kalkıp Avrupa'dan faizle borç almasına Babıali'nin göz yumması Hürriyet'çe kınanır. "Devlet-i Aliyye'ye Mısır eyaleti mi lazım, yoksa Âli Paşa mı?" başlıklı makale münhasıran Mısır meselesini ele alır. Âli Paşa'nın bu işlerdeki rolü ifade edilerek, konu padişahın takdirine havale edilir. 56, 57, 59, 62, 63, 67, 76, 78, 79, 80, 85, 90. sayılarda hep Mısır meselesi işlenir. Muhtelif başka sayılarda da dolaylı biçimde söz ona getirilir. Gazetenin bu denli yoğun biçimde gündeme taşıdığı Mısır meselesi, belki de başlı başına ayrı bir araştırmanın mevzusu olabilir. Bununla birlikte Hürriyet'te çıkan yazıların işaret ettiği sorumlu, hep aynıdır. Gazete, Âli Paşa'ya ağır bir suç isnat ederek, sırf onun aldığı rüşvet yüzünden bugün Mısır galesinin çekildiğini söylemekte pervasızdır:

"Zira cümleinin bildiği şeydir ki bu meselenin bidâyet-i hudûsu Âli Paşa'nın irtikabından münbais oldu. Eğer Âli Paşa beş on bin kese 'kapuyoldaşça iane'ye irtikâb ile Mısır'ın usul-i verasetini tağyir etmemiş ve Hidiv unvanı ile Vali-i Mısır'ı hükümdarân sırasına çıkarmamış olaydı İsmail Paşa'ya bu gurur ve nahvet gelmez ve Âli Paşa dahi ianelerin arkası kesilmekle gazap ve hiddet edip de Hidivi ızrâr dairesine düşmezdi." (HG II: 289).

Mısır meselesinde Âli Paşa'nın para, Mısır Valisi'nin unvan ve imtiyaz, Fransızların nüfuz kazandığı; Rusların ise Osmanlı'nın zaafını gördüğü kaydedilir. Devletin payına düşen ise rezalet olmuştur. Mısır meselesi devamlı analiz edilir. Süveyş Kanalı, Mısır'ın önemini artırmıştır. Valisi de diğer valilerden, sözgelimi Bursa Valisi'nden üstündür. Mısır'ın ordusu, Osmanlı ordusuna nispetle intizamlıdır. Buradaki ahali, politikaları yüzünden Babıali'den nefret eder. Gazetenin, halkının Osmanlı'dan ya da padişaktan değil de Babıali'den nefret ettiği nüansını vermesi mühimdir. Ayrım konur. Bu da yazarlardaki bilinçten kaynaklanır. Bu işleri kotaranların Babıali olduğu, onun da farklı bir rejim teşkil ettiği anlatılmaya çalışılır.

Hürriyet'te, dış politika bağlamında çıkan yazılar, yakın tehditlere odaklıdır; zira uzak tehditleri düşünemeyecek kadar sorunlara gömülmüş bir devlet söz konusudur. Gazete pek çok kez dış tehditleri anlatırken, bunların bertaraf edilemeyişinde hükümetin rolünün büyük olduğunu es geçmez. Ona göre bütün bir şark meselesi esasen yönetimsizliktendir. Müslüman ve Hristiyan tebaa arasındaki ihtilaf, idarecilerin iş bilmezliğindedir. Batı, Osmanlı'nın dağılacağına fakat sorunların devam edeceğine kanidir. O yüzden, boşalan otorite alanına hangi gücü koyması gerektiğini düşünmektedir. Yazarların nezdinde,

Babıali tutarsız ve kifayetsizdir. Oluşturulan politikalar “münafıkça” bulunduğundan, Avrupa artık çözümü kendi arar. Gazetede dış politika yazılarının çoğu esaslı tahliller içerir ve dağılımı nasıl adım adım geldiğini haber verir.

2.4. Tahsil Meselesi ve Diğer Konular

Namık Kemal de Ziya Bey de yaşadıkları dönemde, Osmanlı topraklarında ilme değer verilmediği fikrindedir. “Türkistan’ın esbab-ı tedennisi” başlıklı makalede, geri kalmışlık, tahsil meselesine bağlanır. Osmanlı’da yürürlükte olan eğitim sistemi, başkalarının usulleriyle kıyaslandığında parlak bir tablo sunmaz. Anadolu ve Rumeli Müslümanlarının yüzde ikisinin bile yazı bilmediği, başka toplumlarda ise bu oranın on kat fazla olduğu beyan edilir. Tahsile başlayan çocuklar hatim indirse de gazete okuyamaz, dilekçe yazamaz. Onları okutanlar da öyledir. Güncel dünya bilgisi yoktur. Mekteplerde coğrafya, geometri öğretilmez. Hocaların ekserisi taşralıdır ve harekesiz bir yazı sökemez. Hesap yapamaz, devletin fermanını bile okuyamaz. Daha kötüsü, okuma yazma bilmeyen valiler vardır. Adam kayırarak yakınlarını üst mevkilere taşıyanlar yüzünden ilim sahipleri hor görülmektedir. Üstelik memlekette fikir özgürlüğü yoktur. Sıralanan bu hususlar, yıkımın sebeplerindedir. Hele şehzadelerin eğitilmeyişi ya da kötü eğitilmesi, doğrudan yıkımın kendisi demektir; zira onların hatası herkesi zarara uğratır.

Milleti meyyit hükmüne sokanın, cehlin revacı olduğu Yeni Osmanlıların ortak kanaatidir. Millî ahlakın bozulmasının sebebi de cehalettir. Tarihi ve dünyayı bilmeyen toplumlar, geçmişle bugünü mukayese edemez. Olayları yorumlayıp anlamlandıramaz.

Hürriyet, geri kalma nedenlerini açıklarken çok kritik bir noktaya temas eder. Toplumda sorunları teşhis eden eğitimlilerin olduğunu; fakat onların da devlete bağımlılıklarından cesur davranamadıklarını bildirir. Devletten maaş aldıklarından, devlet kademelerindeki hataları rahatça konuşamazlar. Gazetenin, aydınının bağımsız olması gerektiğine dair bu saptaması yerindedir.

Kütüphanelerin ihmali ve yağmalanması, devlet protokolünün göz ardı edilmesi, sosyal manzaralar ve medeniyet anlayışı gazetede ele alınmış diğer tali konulardır. Ziya Bey, bazı yazılarında toplumu kritik eder. Ona göre, önceki nesiller bugünleri görse hayret eder. Evlatları dinin emirlerini yerine getirmez. Öteki yandan Avrupa medeniyetine de uyulmamıştır. Avrupa usulü hukuk, sanayi yerine taharetsiz gezmenin, eşini kıskanmamanın medeniyet olduğu zannedilmiştir. Atalarımız bu yüzden bizi kimseye benzetemezler diye düşünür. Toplumun kusurlarını sayıp döker. Saygı, dindarlık, mertlik berhava olmuş; cehalet, hıyanet, bozuk ahlak yaygınlaşmıştır (HG I: 581). Yine toplum hayatında ilgili kademeleri dolduracak nitelikli insanın elde edilemediğine hayıflanılır ve bu şartlarda ancak bu kadar adam yetişebileceğinden dem vurulur.

3. Ortaya Konan Kavramlar ve Çözüm Önerileri

Hürriyet'te, Osmanlı'nın yaşadığı sorunlar anlatılıp bırakılmamıştır; bunlara çözüm yolları da sunulur. Gazete, sorunların temelinde adaletsizliğin olduğunda ısrarlı bir tutum sergiler. Çözüm evvela adaletin tesisindedir. Adalet de hukukla gelecektir. Henüz ilk sayıda, adaleti getirecek hukukun, meşveret kapısının açılmasıyla sağlanacağı ifade edilir.

Hürriyet, meşvereti, ortak akıl olarak görür. Meşveretse fikirlerin çekinmeden konuşulmasıyla yapılır. Meşveret için hür ortam lazımdır. Bunun yanında hür olmak haktır. İnsan ve mesut sayılmanın koşuludur. Gazetede, şahsi ve siyasi hukuku olmayan kimsenin zaten hür olmadığı söylenir. Hür olmak da tek başına yetmez. Can, mal ve namus emniyeti elzemdir. Bu da mahkeme eliyle yoluna konulacaktır. O yüzden hakimlere de teminat lazımdır (HG I: 50).

Hukuk için kanun gerekir. Kanun, halkın kabulüne mazhar olmalıdır. Ayrıca kanunları uygulayıp, devlet mekanizmasını yönetecek bir heyet şarttır. Bu noktada gazete, parlamento fikrini ortaya koyar. İlk dört sayı, bu kavramın ortaya konmasına zemin hazırlayan görüşlerle yüklüdür. Ali İmran Suresi'nde geçen, "Ve işlerinde onlarla istişare et" mealine gelen, "Ve şavirhum fi'l emr" ifadesini Namık Kemal, dördüncü sayıdaki makalesine başlık yapar. Vurgu; meclis, şuray-ı ümmet, meşveret kavramlarıdır. Halk meclisi fikrinin benimsemesinin faydaları sıralanır. Zulmü kaldıracak, israfi önleyecek ve halkın itimatsızlığını def edecek tedbirin bu olduğu, net bir çözüm teklifi olarak takdim edilir.

Namık Kemal, meşvereti rasyonel, mantıklı cümlelerle açıklar. Meşveretin padişahın hukukuna zarar vereceği endişesi yersizdir; çünkü padişah zaten hür bir toplum üstünde hükmünü icra eyler. Ahalinin cahil olduğunu ve meşveret usulünün Osmanlı'ya uymayacağını söyleyenlere ise eyalet meclislerinin zaten var olduğunu ve bir sorun çıkmadığını hatırlatır. Eyalet meclisinde çıkmayan sorunun millet meclisinde çıkacağını iddia etmek siyasi vehimdir. Ayrıca Karadağ'da, Sırp'larda, Mısır'da meclis-i şuray-ı ümmet varken, Osmanlı'da bunu istememenin, kendi insanını onlardan daha aşağı görmek manasına geleceğini kaydeder.

Meşveretin tek çıkış yolu olduğu, farklı sayılarda çıkan pek çok makale ile tekrarlanır. Dikkat çekilecek nokta, meşveretin din ile kurulan bağıdır. Jön Türklerin meşveretten kastı, bununla sözü taşıdığı mecra, hiç şüphesiz halk meclisidir. Batı'daki parlamento kavramı ile bizdeki meşveret kavramı arasında siyasi bir paralellik arandığı aşikârdır. Modern parlamentonun, kendi kültüründeki muadil vasatını; olgu, terim veya değerler dizgesini ortaya koymak için muhakeme yürütürler. İthal bir kavramın İslamiyet'te de kökleri bulunabilecek ve bu sayede kolayca İslam toplumu pratiğine kazandırılacak hayırlı bir hamle olabileceği inancındadırlar.

Kemal, Ziya müşterek imzasıyla çıkan şu satırlar nakledilmelidir:

“*Hülâsa-i kelâm devletimiz muammer olmak isterse şeriat-ı Ahmediye’ye ittibadan ve devlet-i İslamiye hâlinde kalmaktan ayrılamaz. Demektir ki şeriat devletimizin canı ve mayeü’l hayatıdır. İşte bizim bildiğimiz ilaçların en müessiri budur.*” (HG I: 107).

Meclisi meşverete, meşvereti doğrudan dine bağladıkları “*Şeriat ve İslamiyet namınadır ki biz hürriyet ve usul-i meşveret istiyoruz.*” cümlesi aydınlatıcıdır (HG I: 286). Kanunun da Batı’dan değil doğrudan şeriattan alınmasını isterler (HG I: 295). Bu bağlamda Ziya Bey’in meclis fikrine değinmelidir. Rüya eserinde, Abdülaziz’e hitaben, “*tasavvurumdaki millet meclisinin nizamı hudûd-ı şeriyeden hariç bir şey olmadığından istiklal-i saltanat nasıl ahkam-ı şeriyeye ile mahdud ise nizam ile dahi o kadar mahdud olur*” demesi, Hürriyet’te öne sürülen çözüm tekliflerinin geleneğin içinden arandığına bir başka delildir (HG I: 203).

Halkın hür olması ve devletin şeriat çizgisinden sapmaması sağlanmalıdır. Namık Kemal, Dört Halife ve Roma dönemlerinde bile istişarenin olduğunu söyleyerek, “*İmdi bu kaide her millette ve her asırda düsturu’l amel ve hususıyla bizim Şeriat-ı Gârra-yı İslamiye hükmünce nass-ı sarîh ile memur olduğumuz bir emr-i ecell iken niçin bizim devletimizde muteber değildir?*” sorusunu sorar (HG II: 15). Osmanlı’da konuşan yok edilmeye uğraşılırken, medeni dünyada meclisi olmayan az sayıda ülke kalmıştır. İngilizlerin yedi asır evvel parlamento fikrini kabul ettikleri hatırlatılarak artık bundan başka çarenin olmadığı dile getirilir.

Gazete, Osmanlı’da ne cumhur idaresinin ne meşruti yönetimin olduğunu, “devlet-i müstakile” de denemeyeceğini, dolayısıyla sadaretin lüzumsuz bir makam görüldüğünü belirtir. Bu kanaati siyasi bir mütalaadan ziyade Namık Kemal ve bilhassa Ziya Bey’in sadaretle yıldızlarının bir türlü barışmamalarına bağlamak bize daha makul gelmektedir.

Osmanlı’yı dışarıdan analiz eden siyasilerin yazdıkları, Hürriyet’te yorumlanır. Gazetenin yayın politikasıyla örtüşen Dük Valmy’nin önerileri yazarların da ilgisini çeker. Valmy kurtuluşu üç maddede özetler. İlki, tebaa olan herkesin Osmanlı namını almasıdır. İkincisi yeniçeriliğin ilgasıyla alakalıdır. Ocak kaldırıldıktan sonra, yerine denk bir güç konamamıştır. O güç, meclis olmalıdır. Sonuncusu ise adaletin teminidir. Bunlar zaten Hürriyet’in savuna geldiği görüşlerdir ve katılmayacakları nokta bulunmaz. Gazete, burada ifade edilmiş mali düzenleme meselesinde de hemfikirdir. İsrafin durdurulması, yönetimin debdebeli hayattan vazgeçirilmesi lazımdır.

Yönetime ve bürokratik konulara dair Hürriyet’te sunulan bir teklif de memur reformudur. Memur devletin belkemiğidir fakat manası kavranmamıştır. İnsanlar doğan çocuğa “vezir ol” diye dua eder. Hâlbuki vezir de memurdur.

Memur, vatanın selameti için çalışır. Sorumluluk üstlenir. Akli başında kimseler memurluğu aylığı için değil, devlete hizmet için tercih eder. Aksi takdirde bir kuru aylığa ikbaline bağlayan veya devlet kasasını canına minnet bilen birinden memlekete hayır gelmez. Elbette bunu idrak için eğitim ve bilinç seviyesi yükseltilmelidir. Oldukça idealist fikirler içinde olan Namık Kemal ve Ziya Paşa, mevcut memurların da azaltılmasından yanadır.

Hükümet, kadrolarına layık olanları seçmelidir; yoksa idare karışır. Her mevkide nitelik aranmalıdır. Fazla memura değil niteliğe ihtiyaç vardır. Lüzumsuz adama milletin parasını vermeye hükümetin hakkı olmadığını bildiren gazete, bütçeye ek yük getiren memur fazlalığının giderilmesini ister. Yaşlı memurlara ümmet bakmalıdır. Bunu günümüzün sosyal güvenlik kanuna benzetmek ihtimal dâhilindedir. Genç memurların bir kısmı ise taşraya yollanmalıdır. Burada da rotasyondan bahsedildiğini düşünmek mümkündür. Hem görevde olgunlaşmak hem de taşranın ihtiyacını karşılamak söz konusudur. Memurların bir kısmının ise görevden çıkartılması teklif edilir. Devlet kadrolarına yapılan gereksiz atamaların gözden çıkartılması gündeme getirilir. Ayrıca memurların atama ve tayin işleri düzensizdir. Buna da nizam verilmelidir.

Hürriyet'te, Avrupa medeniyetinin olduğu gibi benimsenmesine karşı durulur. Batı'nın şekli unsurlarını almanın faydasızlığından bahsedilir. Kıyafet, dans vb. muhtelif uygulamaları medeniyet diye sunmak, gerçekçi değildir ve bunların tümü ahlaka aykırı bulunur. Yerli hayata dönülmeli ve onun dinamikleri tazelenmelidir.

Gazete, sorunların çözümünde halkı aktif olmaya çağırır. Ülke kötü durumdadır ve böyle sürerse taksim edilecektir. Bazı makalelerde, işlerin bu raddeye varmasında halkın da sorumluluğu olduğu ve pasif kaldığı fikri işlenir. Halk gayrete teşvik edilir. Atalarının kanını taşıyan herkesi, düşünüp direnmeye davet ederler. Namık Kemal'in "el ele verip hukuk-ı milliyemizi arayalım" ifadesi, meşru hak talebinden çekinmeme ve örgütlenme konularında kayda değer bir hareketlilik ve aydınlatma çabasıdır. Belki de Hürriyet'teki en etkin çözüm teklifi, halkı dinamik bir mahiyete sokmaktır. Daha spesifik ifadeyle yönetimde söz sahibi olmasıdır. Neticede modern toplumlarda birey, memleketin de sorunların da bir paydaşdır. Bugünkü demokratik katılım prensibinin önünü açan fikirleriyle Hürriyet, halkın inisiyatif alması hâlinde, tüm gailelerin üstesinden gelinebileceği tembihini ve umudunu bir buçuk asır öncesinden bugünün bireylerine aktarır.

Sonuç

Sorunlarımızla yüzleşmede ve onları aşmada aydınlarımızın gayretini göstermesi; insanımıza, son yüz elli yılın üstünde düşünme imkânı sunması vesilesiyle Hürriyet, kıymetli bir arşiv ve hafıza tazeleyen bir kaynaktır.

Gazete, Osmanlı'daki çöküşün emarelerini her yönüyle verir. Kurumların yozlaşması, çalışmayan memurlar, bozuk iktisadi düzen, yüksek bürokrasinin şaibeleri, kaybolan asayiş, hatalı politikalar, sosyal panorama her sayıda eleştirel bir dille ele alınır. Hürriyet'in münderecatı, aslında Osmanlı'nın neden ayakta kalamadığının da bir izahıdır. Gazete etüt edildiğinde, 19. yüzyılda hâlâ siyasi sınır, nüfuz coğrafyası ve denge politikası bakımından önem arz eden bir devletin niçin heybetini muhafaza edemediğinin sebepleri açığa çıkar.

Devlet, varlığını sürdürmek için stratejiler ortaya koyamamıştır. Strateji yerine konjonktürel taktiklere baş vurulmuştur. Yapılanlar göstermelidir. Mesela gazetede, Mekteb-i Sultani'nin millî menfaatler adına değil Fransız elçisini susturmak maksadıyla açıldığı beyan edilir. Hâlbuki ülke genelinde eğitim hamlesi icap etmektedir. Meclis-i Vâlâ'nın isminin değiştirilip Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak adlandırılması ise Yeni Osmanlıların meclis talebinin yerine getirildiğine dair Avrupa'nın gözünü boyamak amacıdadır. Oysa ciddi bir yapısal dönüşüme ihtiyaç barizdir. Bunun yanı sıra, devlet yöneticilerinin ömrüyle sınırlı politikalar ufku karartmaktadır. Girit ve Mısır meseleleri bunun kanıtı olarak düşünülebilir. Sadaret de hariciye nezareti de bir kişinin ufku nispetinde yönetilmektedir.

Devlet ve toplum, sorunlarına çözüm getirememiştir. Gazetede yazılanlardan çıkartılacak bir sonuç da budur. Hürriyet, devlet kadar toplumun da sorunların çözümünde pasif kaldığı görülmektedir. Milletten korku ve baskı yüzünden sindiğini; oysa cesur olup hakkını araması gerektiğini yineler. Denetimsiz bir gidişat vardır. Devlet dış etkilere çok açıktır. Yabancı elçilerin sürekli iç işlerine karışması zaaf göstergesidir. Bütçe tanzimi müphemdir ve kamuoyuna kapalıdır. Vergilerin nereye harcandığı meçhuldür. Yöneticilerin nazarında halkın, asker deposu ve gelir kasası addedildiğini bildiren Hürriyet, halkı hesap sormaya çağırır.

Bu noktada, çözümün meşveret olduğu ve bir halk meclisinin gerektiği anlatılır. Her ne kadar Yeni Osmanlıların meşrutî bir sistem ve ıslahat yanlısı oldukları söylene de Hürriyet mercek altına alındığında, demokratik prensiplerin bu topraklarda yerleşmesine zemin hazırlayan anahtar ifade ve kavramları bilerek kullandıkları, "hukuk-ı milliye", "cumhurî idare", "parlamento" gibi teknik terimleri siyasi terminolojiye dâhil ederek, bugünün modern demokrasininin tohumlarını attıkları varsayılabilir. Ziya Bey'in son iki sayıdaki çıkışları, insanın hür olduğu, haklarının kimseye havale edilemeyeceği vurgusu ve cumhuriyet yönetiminden bahsetmesi, Türk siyasi tarihi ve fikir hareketleri bakımından atlanılmaması gereken bir husustur. Yine Namık Kemal ile birlikte basın özgürlüğü, yönetimin şeffaf ve hesap verebilir olması, bunun da halk eliyle yani meclis yoluyla icra edilmesi talepleri günümüz demokrasisine uzanan bir kulvarın açılmasında gayet mühimdir. Mamafih Yeni Osmanlılar,

parlamentoyla meşveret arasında kültürel uyumluluk kurma peşindedir. Buna yukarıda değinildiği için ayrıntıya girilmeyecektir; ancak Batı'yı iyi tahlil edip, yeni bir dünyaya uyandırdıkları aşikardır.

Hürriyet'teki siyasi makaleler, boş söylemler yığını değildir; bilakis yenileşmenin retoriğidir. Gazetenin basım ve dağıtımını engellemeye çalışan yönetimin hatası ise aydınları kontrol ederek mevcut durumu sürdürebileceğini sanmasıdır. Oysa dünya değişmektedir. Osmanlı ise değişime ayak uyduramamıştır. Eski statükonun yeni dünyayla uyuşmadığı açıkken, aydınlara yapılan baskının vaziyete çare olamayacağı anlaşılmalıdır.

Hürriyet ise baskıyı gördükçe daha da hırçınlaşır. Bilhassa Âli ve Fuad Paşa'ya hiddetle yüklenir. Tenkitlerde, Babıali ile "makam-ı padişahi" ayırt edilir. Bunun sebepleri ayrı bir incelemenin konusudur ancak vükelayı, "ulu'ül emr" in tecellisini sakatlayan bir mahiyette görseler bile, padişahın zaten kötü gidışata engel olmaya iktidarı yok gibidir. Nitekim son sayılarda Ziya Bey'in cumhuri idareyi dile getirmesinin bir nedeni de padişahın etkisizliğini fark etmesidir. Yönetim gücü sureten ondadır fakat asıl iktidar Babıali'dir. Değişime direnen de Babıali'dir. Adalet, güvenlik, sosyal barış zedelenmiş, halkın vükelaya teveccühü zayıflamıştır. Mali düzenin zafiyetini konuştuğu için basından ve aydınlardan hoşlanmayan yönetim, tehdit ve örtbasla konuların açılmasına mâni olma peşindedir. Devlet organizasyonu, toplum üstündeki otoritesini yitirmektedir.

Halk tedirgindir. Hürriyet'teki makale ve mektuplardan genel ahvali tahmin etmek kolaydır. Gazete, bu bilinçsiz tedirginliğe bir istikamet vermek ister. Endişenin kaynağını gösterir ve halka bilinç kazandırmaya uğraşır. Aslında Hürriyet, bir kamuoyu seferberliğini üstlenir. İmzalı protesto bildirimleri, hedefine odaklanmış yazılar, somut veriler içeren mali tablolar eşliğinde kamuoyu meydana getirip, aynı zamanda onun sesini yükseltmeyi amaçlar. Kitle iletişimi yönüyle basın tarihinin de inceleme konusudur.

Gazete, başarısızlıklara odaklanma eğiliminde değildir. Ciddi uyarılar lazımdır ve o da işlevini yerine getirmektedir. Nitekim Hürriyet'teki çözüm fikirlerinin özeti, kurtuluş için çizilen rotayı verir. Memur reformundan diplomatik ilişkilere, eğitimden iktisada bir dizi siyasi hamle yapılması talepleri sıralanır. Bunlar insicamlı bir programa dönüştürüldüğünde, hayatta kalma stratejisi oluşturacaktır; fakat gazetenin ağır muhalif tavrı ve şahsi hesaplar öne çıkartıldığından imkânın değerlendirilmemesi, bir talihsizlik eseri olmuştur. İstikrazın Duyun-u Umumiye'ye yol açacağı, ilkesiz hareketlerin devlet ciddiyetini örselediği, ürkek tutumların toprak kayıpları yaşatıp çöküşün önsözünü hazırladığı, Hürriyet'te hep yazılmış ve gerçekleşmiş öngörülerdir. Bugün tekrar Hürriyet okunduğunda, aydınların uyarılarının ne kadar kıymetli olduğu anlaşılacaktır.

Yaşadıkları neticesinde, hissettikleri çaresizlik ve öfke, gazete yazarlarını marjinal hareketlere sürükler. Ziya Bey'in Mısır askerini, Babıali'yi devirmek için çağırması, buna bir örnektir. Anadolu halkının Mısır hükümetini, Babıali'ye tercih edeceğini ileri sürmek de bu bağlamdandır. Yine tenkit için dünya konjonktürünü yazılarında bazen perdelemeleri, anlaşılmaz bir durumdur. İşgal edilen Hindistan üzerinden konuyu emellerine taşıdığı yazısında, Namık Kemal, tali olanı asli meseleye çevirir. 1800 ortalarında artık İngiltere'de bir sömürge bakanlığı (Colonial Office) varken ve İngilizler, Osmanlı'nın yakın coğrafyasını işgal ederken, Namık Kemal ve Ziya Bey'in bunu bilmemesi mümkün olmadığı gibi tepkisini bir şekilde Osmanlı'ya çevirmesi düşündürücüdür.

Kinin siyasete dönüşmesi, felaketle sonuçlanabilecek işlerin kapısını aralar. Bu çerçevede, kızgınlığın gaddarlık aşamasına taşındığı ve Hürriyet yazarlarının rencide eden bir üslubu olduğu kaydedilmelidir. Aşırı yorumlarla eleştiriyi tahkir boyutuna çıkardıkları olur ancak genel itibarıyla onları kaygılarında haksız saymak zordur.

Gazetede sunulan bazı mektupların onların kaleminden çıktığını belirtmek büyük bir iddia değildir. Bu mektupların bir kısmında, sırf siyasi rakibini hırpalamak maksadıyla yazıldığı fikrini uyandıran bazı ayrıntılar bulunur. Dolayısıyla gerçekliği de tartışmaya açıktır. Mesela Namık Kemal'in 40. sayıda Girit'te elli beş aydan fazla maaşın ödenmediğini ileri sürmesini, ihtiyatla karşıladığımızı ve bunu, doğruluğunu ancak 19. asır Osmanlı maliyesine vakıf uzmanların teyit edebileceği bir husus olarak gördüğümüzü söylemeliyiz. Hanya'da neferinden yüzbaşısına kadar askerlerin artık dilendiği; gusül için hamama gidecek parası olmadığından zemheride zabitlerin denizde abdest aldığı gibi abartılı rivayetlerini yine temkinle karşılamaktayız.

Gazetenin kapanışının ardından, Namık Kemal ve Ziya Bey'in anayasa çalışmalarını için devlette resmi vazifeler üstlendiği müşahade edilir. Bürokraside aldıkları görevlerle Hürriyet'teki yazı faaliyetleri arasında ilişki kurmak pek güç değildir.

Son söz olarak, Hürriyet'in gazete niteliğinin dışında, geçmişe ve bugüne ışık tutan özellikleriyle tarihi, edebî, kültürel, siyasi bir envanter olduğunu ve farklı açılardan defalarca incelenebilecek bir zenginlik ve verimlik içerdiğini kaydetmeliyiz.

KAYNAKÇA

Akgün, Adnan (1990). *Hürriyet Gazetesinin Sistemik Tahlili*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Bayram, Emine. (2018). *Hürriyet Gazetesinin 1-50 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.

Berkes, Niyazi (2015). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Donbay, Ali (1992). *Nâmık Kemâl'in "Hürriyet" Gazetesindeki Makaleleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ebuzziya Tevfik (2006). *Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Engelhardt (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İnalçık, Halil. - Seyitdanlıoğlu Mehmet (2011). *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", s. 610-616, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, Şerif (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2021). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Migdal, Joel S. (2021). *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2 / Eksiksiz Tüm Koleksiyon* (2019). (Haz: Alp Eren Topal). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (2001). Hanioglu, M. Şükrü, "Jön Türkler". s. 584-587, c. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (1988). Hüseyin Çelik "Hürriyet". s. 505-507, c. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TTK, (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV* (Haz: Fevziye Abdullah Tansel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turna, Murat (2020). "Namık Kemal'in Mektupları Işığında Osmanlı'nın Sosyo-Politik Durumu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3, 58-73.
- Ülken, Hilmi Ziya (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetiş, Kâzım (1989). *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, Gülşen (2018). *Hürriyet Gazetesinin 51-100 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.
- Yılmaz, Mustafa. Tarhan (2015). *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.